

ПЕНСИЯ ЖАМҒАРМАСИ ФАОЛИЯТИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ

Нурали Махмудович Мажидов
Мустақил тадқиқотчи,
Ўзбекистон Миллий университети

Гулчехра Валиевна Юлдашева
Ўқитувчи,
Олмазор туман 298-мактаб

<https://doi.org/10.37547/jcass/volume02issue02-a23>

Аннотация: Ушбу мақолада пенсия жамғармаси фаолиятини тартибга солиш хусусида фикр юритилган. Пенсия жамғармалари молиявий бозорнинг узоқ муддатли даврда амалга оширишга мўлжалланган дастурларни инвестициялаш бўйича катта салоҳиятга эга бўлган муҳим субъектлари ҳисобланади.

Калит сўзлар: пенсия жамғармаси, жамғариб бориладиган пенсия тизими, пенсия тизими, давлат пенсия тизими, пенсия таъминоти.

РЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕНСИОННОГО ФОНДА

Маджидов Нурали Махмудович
Независимый исследователь,
Национальный университет Узбекистана

Гулчехра Валиевна Юлдашева
Преподаватель,
Алмазарская районная школа 298

Аннотация: В настоящей статье обсуждаются вопросы регулирования деятельности пенсионных фондов. Пенсионные фонды - важные игроки финансового рынка с большим потенциалом для инвестирования в долгосрочные программы.

Ключевые слова: пенсионный фонд, накопительный пенсионный фонд, пенсионная система, государственная пенсионная система, пенсионное обеспечение.

REGULATION OF THE PENSION FUND ACTIVITIES

Nurali Makhmudovich Majidov
Independent researcher,
National University of Uzbekistan

Gulchekhra Valieva Yuldasheva
Teacher,
Almazar district 298 school

Abstract: This article discusses the regulation of pension funds. Pension funds - important players of the financial market with great potential for investment in long-term programs.

Key words: pension fund, accumulative pension fund, pension system, state pension system, pensions.

Кириш

Иқтисодиётни барқарор ривожланишининг асосий омили инвестицион фаолликни қўллаб-қувватлаш учун молиявий ресурслар жалб этиш ҳисобланади. Ўрта ва узоқ муддатли истиқболда узун инвестицияларнинг асосий манбаи аҳоли маблағлари бўлиши лозим. Шу билан бирга бундай ресурслардан янада самаралироқ фойдаланиш имкониятларини излаш лозимки, ушбу ресурслар капитал инвестицияларнинг асосий манбаидир. Пенсия жамғармалари маблағларини капитал бозорига йўналтириб, узоқ муддатли инвестиция сифатида жойлаштириш ушбу бозорнинг ривожланишига имконият яратади. Бунда пенсия жамғармаларининг ўзлари капитал бозоридаги қудратли кучга айланади. Бундай шароитда жамғармалар бошқарувчиларининг инвестицион сиёсати капитални тақсимлаш ва самардорлигига таъсир кўрсатади ҳамда миллий иқтисодиётни барқарор суръатларда ўсишини таъминлайди.

Ривожланган мамлакатларда пенсия жамғармалари инвестицион жараёнларнинг муҳим иштирокчилари ҳисобланади. Собиқ иттифок мамлакатларида ҳозирги даврда пенсия тизимини бирдамлик тизимидан аралаш шаклга ўтаётганлиги билан характерланиб, шаклланаётган тизимда нодавлат пенсия жамғармаларига жиддий эътибор берилмоқда.

Жаҳон амалиёти таҳлил кўрсатишича, пенсия жамғармалари биринчи навбатда ижтимоий

функцияни бажарувчи молиявий институти бўлиб, унга нисбатан инвестицион фондлар, суғурта компаниялари, банкларга қўйилгани каби талаблар қўйилиши лозим.

Асосий қисм

Пенсия заҳираларини жойлаштириш жараёнини тартибга солишни янада такомиллаштириш ва пенсия жамғармаларининг инвестицион фаолиятининг самарадорлигини ошириш учун пенсия жамғармалари инвестицион портфели таркиби ва тузилмасини тартибга солишнинг миқдорий услубларидан жаҳон амалиётида кенг тарқалган “жавобгарлик ҳатти-ҳаракати” принципига ўтиш лозим. Бу принцип институционал инвесторларга инвестицияларнинг ишончлилиги ва шаффофлигини сақлаган ҳолда бозор таклифларига мувофиқ ҳаракат қилиш имконини беради. Бунинг учун белгиланган халқаро андозаларга жавоб бераётган жамғармаларга ўзларининг активларини молиявий бозорларида мустақил инвестициялаш ҳуқуқини бериш лозим. Бу ҳолат пенсия тизимининг шаффофлигини оширади ва улар фаолиятига бўлган ишончнинг ортишини таъминлайди.

Пенсия жамғармалари маблағларини миллий иқтисодиёт учун стратегик аҳамиятга эга бўлган компаниялар акцияларига жойлаштириш учун давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш лозим бўлади. Бундай механизм, бир томондан пенсия жамғармаларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш,

Иқтисод / Экономика / Economics

иккинчи томондан миллий иқтисодиётнинг ривожланишини локомотиви бўлиши лозим бўлган компанияларни қўллаб-қувватлаш имконини беради.

Шунингдек пенсия активларини давлатнинг қўллаб-қувватлаши асосида амалга ошириладиган узоқ муддатли инфратузилмавий лойихаларга жалб қилиш учун шарт-шароитлар яратиш лозим.

Пенсия таъминоти молиявий ресурсларни қайта тақсимлашнинг йирик оқими бўлиб, иқтисодиётда маҳсулотлар, ресурслар ва даромадларнинг макроиқтисодий доиравий айланишига, аҳолининг иқтисодий фаоллигини рағбатлантиришга жиддий таъсир кўрсатади[1].

Пенсия тизими билан миллий иқтисодиётнинг бошқа таркибий қисмлари узвий боғлиқ бўлиб, оқилона ташкил этилган пенсия тизими иқтисодиётни инвестициялашнинг молиявий манбаи бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасида пенсия таъминоти тизимидаги ислохотлар жамғариладиган пенсия таъминоти соҳасини ривожланишига туртки берди. Келажакда мустақил моддий таъминланиш тўғрисида қайғуриш ишловчини ўзининг меҳнат фаолияти жараёнида ўз ихтиёрига кўра жамғармалар қилишга мажбур этади. Уларнинг жамғарилувчи маблағлари инвестиция сифатида фойдаланилиши ва меҳнат унумдорлигининг ортишига таъсир кўрсатиши мумкин. Натижада белгиланган муддатда пенсионерларни даромад манбаи ҳаракатга келади ва ушбу маблағлар миллий иқтисодиётни ривожлантиришга йўналтирилади. Пенсия жамғармасини келажакда

кутаётган молиявий харажатларни прогнозлаштириш, уларга тайёргарлик кўриш, даромад манбаларининг барқарорлигини таъминлаш, пенсия жамғармалари фаолияти самарадорлигини ошириш бугунги кунда нафақат Ўзбекистоннинг балки, дунёнинг кўплаб мамлакатларнинг иқтисодчи олимлари ва амалиётчиларини чуқур ўйлашга мажбур қилмоқда. Чунки, дунёда шаклланаётган демографик, ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий вазият ушбу соҳадаги олиб борилаётган ишларни бир зумда ўз йўналишидан чиқариб юбориши ҳеч гап эмас.

Барча мамлакатларда давлат нафақат иқтисодиётни, балки у билан узвий боғлиқ бўлган ижтимоий жараёнларни ҳам фаол тартибга солади. Белгиланган ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш учун ижтимоий институтлар ташкил этилади. Бундан институтларни ташкил қилишнинг асосий сабабларидан бири – ҳукуматнинг фуқароларнинг алоҳида тоифаларини ижтимоий таъминланмаганлиги ва эҳтимолли ижтимоий ҳодислар билан боғлиқ нобарқарор сиёсий ҳолатлардан ташвишланишидир. Ривожланган мамлакатларда давлатнинг бевосита иштироки ёки унинг тартибга солувчи ва бошқарувчи таъсири остида ижтимоий ҳимоя тизими яратилган бўлиб, у самарали фаолият кўрсатмоқда ва ривожланиб бормоқда. Ижтимоий ҳимоя тизимининг ривожланишига жамиятдаги барча ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий муносабатларни тартибга солиш механизми сифатида унинг ролини чуқур англаш билан боғлиқ омиллар таъсир кўрсатади.

Аҳолини пенсия билан таъминлаш – жамиятни барқарор ривожлантиришнинг энг муҳим ижтимоий кафолатларидан бири бўлиб,

Иқтисод / Экономика / Economics

ҳар қандай мамлакат аҳолисини бевосита тахминан 30 %дан кўпроқ қисмининг, билвосита – барча аҳолининг манфаатларига дахлдордир.

Тарихий тажрибалар кўрсатишича, давлат пенсия тизими марказлашган, пенсия тўғрисида умумдавлат қонуни мавжуд бўлган шароитда молиявий ва маъмурий жиҳатдан етарли даражада мустақил, мамлакатнинг барча ҳудудларида бажарилиши мажбурий бўлиши керак.

Пенсия тизими миқёси нуқтаи назаридан мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ҳаётида ва молиявий-бюджет соҳасида катта рол ўйнайди. У иш ҳақи тизими, солиқ тизими, меҳнат бозорининг ҳолати, бундан ташқари ҳозирги вақтдаги ва келажакдаги демографик ҳолатлар билан узвий боғлиқдир.

Ҳозирги шароитда ишловчи бутун ҳаётӣ манфаатлари ва фаолият рағбатлари орқали ишлаб чиқаришнинг бутун тизими ривожланувчи ижодий субъект ҳисобланади. Ҳар бир инсон шахси ва турлича табиий (табиий-биологик), социал ва индивидуал жиҳатдан фарқланувчи диалектик бирлик сифатида намоён бўлади. Табиий хусусиятлари инсонни тирик табиатнинг бир қисми сифатида, социал – жамият аъзоси сифатида, индивидуаль – инсонга аниқ индивидуаллик берувчи ўзига хос хусусиятлари йиғиндисини ифода этади. Бу хусусиятларнинг ичида унинг меҳнатга қобилияти (лаёқати) ёки ишчи кучи етакчи ҳисобланади. Пенсия тизими - шундай соҳаки, у иқтисодий ва ижтимоий муносабатларни бирлаштиради. Юқорида таъкидлаганимиздек, унинг амал қилиши “ички” ва “ташқи” омилларга боғлиқ бўлиб, пенсия тизими жамият ҳаётининг турли жараёнларига, шу

жумладан ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш жараёнига таъсир кўрсатади[2].

Молиялаштириш усулларига кўра, тақсимловчи (авлодлар бирдамлиги) ва жамғариб бориладиган пенсия тизимлари фарқланади.

Тақсимот тизими “авлодлар бирдамлиги” тамойилига асосланган бўлиб, пенсионерларга пенсия тўловлари кейинги авлод томонидан тўланадиган бадаллари ҳисобидан таъминланади.

Жамғариб бориладиган тизимда эса бадаллар пенсионерларга жорий тўловларни амалга ошириш учун эмас, балки капиталлаштирилиб, инвестициялашдан олинган даромадлар билан биргаликда кейинчалик жамғаришни амалга оширган шахсларнинг пенсия таъминоти учун фойдаланилади. Аксарият мамлакатларда пенсия тизимларида тақсимот ва жамғариладиган тамойиллари биронтасининг устуворлиги шароитида аралаш ҳолда қўлланилади.

Пенсияларни молиялаштириш тақсимот моделининг шаклланиши ва ривожланиши XX асрнинг 50-70-йилларидаги демографик портлаш даврига тўғри келади. Тақсимот тизимининг ишончлилиги мажбурий суғурта тўловларини амалга ошираётган ишловчилар сонининг пенсионерлар сонидан ортиқлиги ҳисобига эришилган. XX асрнинг 80-йилларидан туғилишнинг камайиши ва фуқаролар яшаш давомийлигининг узайиши натижасида аҳолининг кексайиши билан боғлиқ равишда тақсимловчи пенсия тизимида муаммолар кузатила бошлади. Мутахассисларнинг прогнозларига кўра, 2030 йилгача ривожланган мамлакатларда ишловчи аҳолига тўғри

Иқтисод / Экономика / Economics

келувчи пенсия ажратмалари миқдори тахминан икки баробарга ортади[3].

Кўпгина давлатларда ишловчи аҳолига пенсия устамаларининг (ажратмаларининг) ортиши пенсия жамғармалари бюджетининг камомадини келтириб чиқарди, унинг миқдори ҳозирги пенсионерларга пенсия тўловларини таъминлай олмай қолди. Шунингдек, жамиятдаги индивидуалистик тенденцияларнинг ортиб бориши билан вужудга келган психологик омиллар ҳам тақсимловчи пенсия тизимининг самарали фаолият юритишига тўсқинлик қила бошлади. Бу муаммолар амалдаги пенсия тизимида туб ўзгаришларни амалга ошириш заруратини келтириб чиқарди. Унинг ечими сифатида 1994 йилда Жаҳон Банки ва Халқаро валюта фонди томонидан жамғариладиган пенсия таъминоти модели ишлаб чиқилди.

Жамғариладиган пенсия жамғармалари маблағларини капитал бозорига йўналтириб, узоқ муддатли инвестиция сифатида ушбу бозорнинг ривожланишига имконият яратади. Бунда пенсия жамғармаларининг ўзлари капитал бозоридаги қудратли кучга айланади. Бунга Чилидаги пенсия жамғармалари, Малайзия ва Сингапурдаги миллий жамғарма фондлари, АҚШ, Швеция ва Япониядаги ижтимоий суғурта захираларини мисол қилиб келтириш мумкин. Бундай шароитда жамғармалар бошқарувчиларининг инвестицион сиёсати капитални тақсимлашга ва самардорлигига, умуман бутун иқтисодиётга таъсир кўрсатади.

Бунда захираларни бошқаришни давлат қўлига олса, у ҳолда бу активларни давлат томонидан бошқарувчи сифатида сиёсий етакчилар тайинланади. Хусусий бошқарувчилар эса жамғармаларнинг эгаларидан

танланади. Ўз-ўзидан маълумки, улар турли рағбатлар билан раҳбарликни амалга оширадилар, ўз навбатида уларнинг фаолияти чегараси турлича табиатга эга бўлади. Бунинг оқибатида инвестициялаш натижалари танланган бошқарув шаклига боғлиқ равишда кескин фарқланиши мумкин.

Бундай фарқланишнинг сабаби шу билан боғлиқки, давлат бошқарувида бўлган жамғармалар одатда маблағларини давлат қимматли қўғозларига ёки давлат корхоналарининг қимматли қўғозларига инвестициялашлари лозим бўлади. Кўпинча бундай инвестицияларнинг даромадлилиги бозордан паст бўлади ва инфляциянинг ўсиб бориши шароитида салбий аҳамиятга эга бўлади. Бу эса бадал тўловчи ишловчиларни солиқларни яширишга олиб келади (ёки баъзи бадалларни иш берувчилар тўлайди), натижада жамғарма очиқ бозорда инвестициялашга нисбатан кам даромад олади, бошқа бошқарув усулларига нисбатан бадаллар даражасини ошириши ёки пенсияларни камроқ тўлаши лозим бўлади. Давлат бошқарувидаги пенсия жамғармаларининг капитални жамғариш ва уни тақсимлашга таъсири давлатнинг бу маблағлардан қандай фойдалаётганлигига боғлиқдир.

Пенсия жамғармаларини бошқариш самарадорлиги ёки уларни бошқарувчиларнинг мақбул риск даражасида реал даромадлиликни таъминлаши қобиляти кўпгина омилларга боғлиқдир.

Пенсия жамғармаларини бошқариш самарадорлиги кўпинча ушбу соҳада давлат томонидан тартибга солиш ва назорат тартибининг эгилувчан механизми билан асосланади. Пенсия жамғармалари таркиби ва

Иқтисод / Экономика / Economics

тузилмасининг қатъий чекланганлиги кўпинча бошқарувчиларнинг активларни тақсимлашда эркин ҳаракатини сунъий равишда чекланиши ва рискларнинг ортиши билан боғлиқ ҳолда инвестициялар оқимининг тўхташига олиб келади. Кўпинча бу узоқ муддатли инвестициялар портфелининг даромадлигини пасайтиради, иқтисодий ўсишга салбий таъсир кўрсатади.

Ортиқча чекловчи талабларнинг ўрнатилиши натижасида институционал инвесторлар қисқа муддатли мақсадларга йўналиш олишларига мажбур бўладилар. Бу молиявий активларга эга бўлиш муддатининг қисқариши ва инвестицион портфелларнинг айланишининг ортишида, кам ликвидли ва кўпроқ хатарли активларга қўйилмаларни қисқаришида ва бошқаларда намоён бўлади.

Европани 2020 йилгача ривожлантириш Стратегиясини амалга ошириш жараёнида Европа иттифоқи экспертлари томонидан тайёрланган, Европа иқтисодиётини молиялаштиришнинг узоқ муддатли манбалари тўғрисидаги Яшил китобга мувофиқ узоқ муддатли инвестицияларни молиялаштириш учун салбий оқибатларни камайтириш мақсадида чекловчи ислохотларнинг умумий самарасининг қатъий мониторинги юритилиши лозим[4]. Молиявий бозорда тартибга солиш ва назорат қоидаларини ўрнатишда “узун” пуллар омили инobatга олиниши лозимдир.

Аксарият ривожланган мамлакатларда пенсия жамғармалари фаолияти устидан эҳтиёткор назорат чоралари билан бирга “ақлли инвестор қойдаси”ни қўллайдилар. Масалан, Жаҳон банки экспертларининг фикрига

кўра, Дания ва Мексикада пенсия жамғармаларига нисбатан эҳтиёткор назорат қоидаларининг киритилиши пенсия фондлари активлари таркиби ва тузилмасига талабларни жиддий либераллаштириш имконини берди[5]. Бунда улар фаолияти устидан жамоат назорати пруденциал назоратга нисбатан кам аҳамиятга эга бўлмайди. Шунинг учун ҳам тартибга солишнинг асосий вазифасидан бири – пенсия жамғармаларининг (ҳисоб-китобининг) ҳисобдорлигининг зарурий шаффофлигини ва жамият учун очиқлигини таъминлашдир.

Узоқ муддатли истиқболга инвестициялашнинг муваффақияти портфелни фаол бошқариш соҳасидаги муваффақиятли инвестицион қарорларга нисбатан жараёнларни ташкил қилишга кўпроқ боғлиқдир. Жаҳон банки экспертларининг фикрига кўра пенсия жамғармалари устидан эҳтиёткор назорат қилишнинг илғор амалиётида ташкилий жиҳатларга катта эътибор қаратилади. Шунингдек, пенсия жамғармасида корпоратив бошқарув муҳим аҳамият касб этади. Баъзи маълумотларга кўра, юқори даражали корпоратив бошқарувга эга жамғармалар паст даражали корпоратив бошқарувли жамғармаларга нисбатан ўртача йилига 2,4%дан юқорироқ даромад олишган[6].

Пенсия жамғармаларининг ривожланмаганлиги ва жамиятда унинг мажбурийлигини сақлаб қолишнинг мақсадга мувофиқлиги хусусидаги мунозаралар кўпича пенсия жамғармаларининг етарли даражада шаффоф ва самарали бошқарилмаслиги оқибатида вужудга келмоқда.

Ривожланаётган ва пенсия тизимида ислохотларни амалга ошираётган мамлакатларда битта компания ва инвестицион стратегия

мавжуд бўлиб, жамғарманинг барча омонатчилари тенг портфелга шартли эгаллик қилади. Бундай танлов янги тизим шаклланаётган шароитда бир қанча бошқарувчи компаниялар фаолиятини мониторингини юритиш ва тартибга солиш бўйича катта харажатлар ҳамда бошқарувчи менежерлар ва давлат манфаатлари ўртасида вужудга келиши мумкин бўлган низоларни бартараф қилиш билан боғлиқ. Бундан ташқари, ушбу ҳолатда индивидуал ҳисобларни бошқариш зарурати бўлмайди, ҳисоб коллектив ҳисоблар даражасида амалга оширилади ва бу ҳам харажатларни пасайтиради.

Кўриб чиқиладиган бошқарув тузилмасининг муҳим хусусиятли жиҳати шундаки, уни келгуси такомиллаштириш давлат томонидан йирик харажатларни талаб қилмайди. Давлат тизимини ривожлантириш ва аҳоли молиявий саводхонлигининг ошиши жараёнида инвестицион стратегиялар сонининг ортиши рўй беради, коллектив пенсия ҳисобидан индивидуал ҳисобларга ўтиш,

ҳисобларни бошқариш имкониятини кенгайтириш амалга оширилади.

Ривожланган мамлакатларда жамғарма иштирокчилари кўпгина ҳолатларда турли инвестицион стратегиялар ва бошқарувчи компаниялар ўртасида кўчиб юриш ҳуқуқига эга. Хусусан, ёш авлод учун юқори riskли ва юқори кутиладиган даромадли дастурларда иштирок этиш нисбатан жозибали бўлиши мумкин. Пенсия ёшига яқин кишилар учун эса, аксинча, қўшимча riskлар номақбул ҳисобланади. Кўпинча, бундай ўтишлар эркин амалга оширилади ва катта харажатларни талаб қилмайди. Шундай қилиб, оқибатда бошқарувчи компаниялар “икки ёқлама” танловдан ўтади.

Шунинг учун пенсия жараёнларини тартибга солишда жамият ривожланишининг объектив моҳияти ва хусусиятларига мос ҳолда бирини ўз вақтида кучайтириш ва бошқасини кучсизлантириш орқали унинг функцияларининг объектив бирлиги ва қарама-қаршилигидан моҳирона фойдаланиш лозим бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

- [1]. Касимова Г.А., Ботиров А.А. Жамғариб бориладиган пенсия таъминоти. «Иқтисод-молия». Т., 118 б.
- [2]. (Басов Василий Владимирович. Негосударственные пенсионные фонды как институт социальной защиты населения: Дис. ..канд. экон. наук: 08.00.01: Н. Новгород, 2000, 179 с.)
- [3]. Гайдар Е.Т. История пенсий. Становление и кризис системы социальной защиты в современном мире. Статья вторая//Независимая газета. 2004. 13 июля. -С. 10.
- [4]. European Commission, 2013.
- [5]. Rocha et al., 2008. P. 11.
- [6]. Ambachtsheer et al., 2008.